

ZIN IN LEVEN

Een ruimtekader voor de basisschool

Tijd- en ruimtekaders zijn essentieel om leerlingen van bij de jongste kleuters tot het einde van de lagere school (en verder) te ondersteunen in hun voortschrijdend inzicht over **de concepten tijd en ruimte**. Om deze kaders en de bijbehorende leerlijn in de basisschool concreet vorm te geven, kiest de school best voor een discours waarbij alle leraren betrokken partij zijn. Het onderstaande instrument biedt de scholen hiertoe een handige tool.

Wanneer je hiervoor ondersteuning nodig hebt, spreek je je **pedagogische begeleider** van de regio aan. Hij of zij zal hier graag bij ondersteunen.

Het kadert binnen het eigenaarschap van de school om dit document vanuit de noden van de school te gebruiken. Hierbij denk je na over

- het vooraf bespreken/voorbereiden van het stappenplan met een kernteam
- het inductief¹ of deductief² te werk gaan
- het aanpassen/inwisselen van de verschillende stappen zoals ze hier onder worden voorgesteld.

1 Mogelijk stappenplan:

1.1 Verkennen van belangrijke begrippen over ruimte

Om verwarring te vermijden worden hier enkele belangrijke begrippen opgelijst:

- Zich oriënteren in de ruimte start bij de oriëntatie van en t.o.v. het eigen lichaam (zie MZlb en MZrt). Pas daarna kan men zich leren oriënteren in de aanvankelijk kleine en steeds groter wordende ruimte. Daarbij worden ook oriëntatiepunten (windstreken-zon-...) en -instrumenten (bv. kompas) gebruikt. Ook een kaart oriënteren in de omgeving hoort hierbij.
- Kaartvaardigheid omhelst alle kennis, inzichten en vaardigheden om maquettes, plattegronden en kaarten te lezen en begrijpen.

¹ Vertrekkend vanuit de werkelijkheid van de school

² Vertrekkend vanuit, in dit geval, de doelen en ontwikkelstappen van het leerplan

- Op een kaart situëren betekent letterlijk kunnen aanduiden op een kaart en de globe. Hiervoor bied je een grote variatie aan kaarten aan. De interpretatie over welke soorten kaarten er moeten gebruikt worden, ligt bij het eigenaarschap van de school en kan mede afhankelijk zijn van de context en de leerlingen. Zo zal je afhankelijk van de omstandigheid laten situeren op een blinde, een thematische, een administratieve, een orohydrografische ... kaart of een globe. Situeren kan betekenen aanduiden op een exacte plaats (bv. België juist situeren op de kaart van Europa, mijn gemeente situeren tussen de buurgemeenten) of situeren binnen een groter geheel (bv. Estland situeren in Noord-Europa, Venezuela situeren in Zuid-Amerika). De mate van accuraatheid kan ook hier afhangen van de context van de school en de leerlingen.

1.2 Voortak voor elke leraar

- Elke leraar neemt foto's van de verschillende **middelen** die in de klas aanwezig zijn of zichtbaar zijn aan de wand. Waar mogelijk wordt tijdens het overlegmoment (stap 1.3) tijd gemaakt om elkaars klassen te bezoeken.
- In **bijlage 1a en 1b** worden de **inhouden** en **middelen** voor ruimte in een overzicht aangeboden.

Elke leraar overloopt vooraf voor zichzelf welke **inhouden** en **middelen** in zijn/haar klas/leerlingengroep in functie van de ontwikkeling van het ruimtebegrip aan bod komen (of in welke mate ze al dan niet belangrijk zijn om aan te wenden voor het bereiken van de doelen) en duidt deze aan met fluo.

1.3 Verkennen van de doelen ruimte

De doelen met de belangrijkste cursorische inhouden voor ruimte vind je terug onder **OWru 4 en 6** (oriëntatie en kaartvaardigheid / situeren op kaart).

De doelen worden in dit document weergegeven onder **bijlage 2**. Naast de doelen zijn ook de **inhouden** en **middelen** geplaatst voor de herkenbaarheid van de voortak.

Met de leraren worden de doelen verkend en aandachtig en begrijpend gelezen. Elke leraar leest (bij voorkeur vooraf) alle aangegeven doelen en ontwikkelstappen door en denkt na over de vertaling ervan in de eigen praktijk:

- Welke generieke doelen/ontwikkelstappen zijn van toepassing voor mijn eigen praktijk en voor de leerlingen van mijn groep? (zie voortak bijlagen **1a inhouden** en **1b middelen**)
- Welke generieke doelen/ontwikkelstappen zijn me (eerder) vreemd?
- Welke inhouden vind ik daadwerkelijk terug (aan de wand) in mijn klas? (zie voortak foto's)
- ...

Bespreek de doelen in heterogene groepen/met het hele team/... . Hierbij is het belangrijk dat iedereen een goed zicht krijgt op welke inhouden en middelen in de verschillende groepen aan bod komen.

1.4a Oplijsten van **inhouden** voor de ontwikkeling van het concept ruimte

Bijlage 1a is het, als voortak gebruikte, overzicht van de **inhouden** voor ruimte. In de bijlage is nog plaats voor eventuele aanvullingen. Denk met het team na welke mogelijke andere inhouden nog belangrijk kunnen zijn en vul de lijst indien nodig aan.

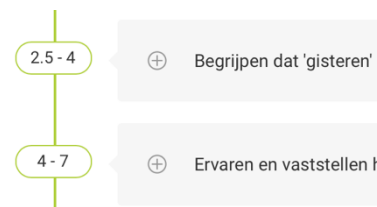
1.4b Oplijsten van middelen voor de ontwikkeling van het concept ruimte

Bijlagen 1b is het, als voortraak gebruikte, overzicht van de middelen voor ruimte. In de bijlage is nog plaats voor eventuele aanvullingen. Denk met het team na welke mogelijke andere middelen nog belangrijk kunnen zijn en vul de lijst indien nodig aan.

1.5 Bepalen van de schooleigen referentieperiodes

In het leerplan geven de referentieperiodes onder de generieke doelen aan wat voor die leeftijd van een zich normaal ontwikkelend kind kan worden verwacht.

Ze zijn indicatief en bieden leraren houvast om de ontwikkeling van hun leerlingen te situeren in de leerlijn. Ze zijn gebaseerd op gegevens van onderzoek en onderwijspraktijk. We gaan hierbij uit van een normale ontwikkeling van kinderen (voor zover die bestaat). Leraren worden geacht hier wijs mee om te gaan.

Bij het bepalen van de leerlijnen voor tijd en ruimte op schoolniveau kan uitgegaan worden van deze referentieperiodes. Scholen die werken met schooleigen referentieperiodes (bv. leefgroepen, (graads-)klassen, jaarklassen ... gebruiken deze indeling. **Bijlage 3** geeft enkele mogelijke schooleigen referentieperiodes weer.

1.6 Opbouwen van het lege kader voor ruimte

Zoals het voorbeeld van **bijlage 4** wordt een lege dubbelmatrix voor ruimte opgebouwd (zie ook bijbehorend document). Hierbij staan de inhouden verticaal, de referentieperiodes horizontaal rechts en de middelen horizontaal links. De inhouden worden van boven naar onder gerangschikt volgens ontwikkeling (van de hoeken van de klas tot wereldkaart/globe).

1.7 Bepalen van 'inhouden' bij 'schooleigen referentieperiodes'

Het discours omtrent de aangeboden doelen van ruimte (zie 1.3) resulteert nu in het bepalen van inhouden bij de door de school bepaalde referentieperiodes, afgeleid van het leerplan.

Daarbij wordt rekening gehouden met de context én de leerlingen.

In een gezamenlijk overleg wordt bepaald welke inhouden gemiddeld bij welke schooleigen referentieperiode als beheerst worden geplaatst. Bij die referentieperiode wordt het vak ingekleurd.

Bijvoorbeeld: een school verwacht dat het concept 'hoeken in de klas' voldoende vulling heeft gekregen bij de jongste kleuters. Dan kleuren ze het bewuste vakje in het rooster naast 'hoeken in de klas' en onder 'JK'. Leraren van de volgende (leeftijds)groepen kunnen nu verwachten dat 'hoeken in de klas' voor de meeste leerlingen een concept is dat reeds voldoende vulling heeft gekregen om op verder te bouwen.

leerinhouden	schooleigen referentieperiodes							
	JK	OK	1 ^{ste} graad	2 ^{de} graad	3 ^{de} graad			
↓ hoeken in de klas								

 = beheerst

Op dezelfde manier en in voortdurend overleg met elkaar krijgen alle **inhouden** een plaats in de matrix ‘schooleigen referentieperiodes-inhouden’.

Waar wenselijk en/of nodig wordt met een lichtere kleur vóór het begrip aangegeven vanaf welke referentieperiode een bepaalde **inhoud** systematisch aan bod zal komen. Waar wenselijk en/of nodig wordt met een lichtere kleur achter het begrip aangegeven tot welke schooleigen referentieperiode een bepaalde **inhoud** systematisch wordt opgevolgd.

Bijvoorbeeld: het concept ‘school’ (OWru6-algemene oriëntatie en kaartvaardigheid) wordt op verschillende manieren aangeboden. De school kiest er voor om het vakje naast ‘school’ te kleuren onder het eerste leerjaar. Dat betekent dat het concept ‘school’ tegen deze leeftijd als verworven wordt beschouwd. De leraren nemen het vanaf de derde kleuterklas op om het concept ‘school’ op verschillende manieren aan bod te laten komen.

Voor of na een ingekleurd vakje worden, indien nodig, een of meerdere vakjes in een lichtere kleur aangeduid. Daarmee wordt aangegeven dat deze inhouden ook in die referentiegroepen regelmatig en bewust aan bod komen.

leerinhouden	schooleigen referentieperiodes									
	K1	K2	K3	L1	L2	L3	L4	L5	L6	
↓										
hoeken in de klas										
klas										
omgeving van de klas/gang										
school										

= beheerst = komt regelmatig en bewust aan bod

1.8 Bepalen van ‘middelen’ bij ‘inhouden’

Om bepaalde inhouden te realiseren worden weloverwogen **middelen** aangewend.

De kaartjes met **middelen** vormen samen met de **inhouden** een nieuwe matrix. Hierin wordt nu met een eenvoudige markering (bolletje, kruisje ...) aangeduid welke middelen aan bepaalde inhouden worden gekoppeld.

Bijvoorbeeld: Om het concept ‘klas’ te realiseren wordt gebruik gemaakt van de middelen le-gende/symbolen en pictogrammen.

Op dezelfde manier en in voortdurend overleg met elkaar worden alle bruikbare **middelen** toegevoegd aan **inhouden** in de matrix ‘middelen-inhouden’.

plattegronden	maquette/3D-voorstelling	grid-systeem	windroos	schaal	legende n/symbolen	pictogrammen	↓
						X	hoeken in de klas
					X	X	klas
X	X				X	X	omgeving van de klas/gang

X = aangewend leermiddel

1.9 Verdere schoolafspraken zijn noodzakelijk

Het opbouwen van de leerlijn voor ruimte is een eerste stap. In een volgende stap worden verdere **schoolafspraken** gemaakt omtrent het aanwenden van gepaste kaarten, zichtbaarheid in de klas (bv. de wereldkaart krijgt een vaste plaats in de derde graad), aanwezigheid in de klas (atlassen moeten steeds geraadpleegd kunnen worden door de leerlingen van de tweede en derde graad) ... We stellen ons ook de vraag welke middelen permanent zichtbaar of beschikbaar moeten zijn voor de leerlingen.

Duidelijke minimumafspraken worden in een bundel samengevat (eventueel aangevuld met fotomateriaal) zodat ook nieuwe leraren of stagiairs hier snel kennis van nemen.

2 Aandacht!!!

- De leerlijn op schoolniveau voor ruimte die op deze manier ontstaat biedt leerlingen kansen tot een onderbroken ontwikkeling van het concept ruimte. Hiermee kom je echter **niet tegemoet aan alle generieke doelen** van ruimte. Alle generieke doelen ruimte dienen regelmatig aan bod te komen in de verschillende thema's van wereldoriëntatie en/of arrangementen van diverse aard.
- Naast het ontwikkelthema 'oriëntatie op ruimte' zijn er ook andere ontwikkelvelden en thema's waar aandacht uitgaat naar de ontwikkeling van het ruimtebegrip en concepten met betrekking tot ruimte.
- Naast de meer cursorische aanpak krijgt het concept ruimte ook vanuit andere invalshoeken vulling. Bv. tijdens de uitstap naar de bibliotheek wordt ook aandacht besteed aan de oriëntatievaardigheid van de leerlingen.

3 Bijlagen

Bijlage 1a: **Inhouden** voor de ontwikkeling van het concept ruimte

<p><u>Ruimte ontwikkeling concept ruimte:</u></p> <p>hoeken in de klas</p> <p>oriënteren - situeren</p>	<p><u>Ruimte ontwikkeling concept ruimte:</u></p> <p>klas</p> <p>oriënteren - situeren</p>	<p><u>Ruimte ontwikkeling concept ruimte:</u></p> <p>omgeving van de klas / gang</p> <p>oriënteren - situeren</p>
<p><u>Ruimte ontwikkeling concept ruimte:</u></p> <p>school</p> <p>oriënteren - kaartvaardigheid - situeren</p>	<p><u>Ruimte ontwikkeling concept ruimte:</u></p> <p>buurt / wijk</p> <p>oriënteren - kaartvaardigheid - situeren</p>	<p><u>Ruimte ontwikkeling concept ruimte:</u></p> <p>dorp / gemeente / stad</p> <p>(wijk, gehucht, deelgemeente, fusiegemeente) (betekenisvolle plaatsen)</p>
<p><u>Ruimte ontwikkeling concept ruimte:</u></p> <p>legende</p> <p>hanteren</p>	<p><u>Ruimte ontwikkeling concept ruimte:</u></p> <p>windstreken</p> <p>oriënteren</p>	<p><u>Ruimte ontwikkeling concept ruimte:</u></p> <p>provincie</p> <p>(eigen gemeente - buurgemeenten provinciehoofdstad) oriënteren - kaartvaardigheid - situeren ...</p>
<p><u>Ruimte ontwikkeling concept ruimte:</u></p> <p>provincie / land</p> <p>(provincies - provinciehoofdsteden) oriënteren - kaartvaardigheid - situeren</p>	<p><u>Ruimte ontwikkeling concept ruimte:</u></p> <p>grenzen</p> <p>(perceel-, gemeente-, provincie-, taal-, landsgrens) oriënteren - kaartvaardigheid - situeren</p>	<p><u>Ruimte ontwikkeling concept ruimte:</u></p> <p>Vlaanderen - België</p> <p>(gemeenschappen - belangrijkste rivieren - eigen streek - 2 andere streken) oriënteren - kaartvaardigheid - situeren</p>
<p><u>Ruimte ontwikkeling concept ruimte:</u></p> <p>schaal</p> <p>hanteren</p>	<p><u>Ruimte ontwikkeling concept ruimte:</u></p> <p>Vlaanderen - federaal België - Europese Unie</p>	<p><u>Ruimte ontwikkeling concept ruimte:</u></p> <p>Europa</p> <p>(België - landen van de Europese Unie) kaartvaardigheid - situeren</p>
<p><u>Ruimte ontwikkeling concept ruimte:</u></p> <p>wereldkaart - globe</p> <p>(werelddelen - oceanen - evenaren - polen) (belangrijke plaatsen) kaartvaardigheid - situeren</p>	<p>...</p>	<p>...</p>

Bijlage 1b: **Middelen** voor de ontwikkeling van het concept ruimte

<p><u>Ruimte middelen:</u></p> <p>pictogrammen</p>	<p><u>Ruimte middelen:</u></p> <p>legende / symbolen</p>	<p><u>Ruimte middelen:</u></p> <p>schaal</p>
<p><u>Ruimte middelen:</u></p> <p>windroos</p>	<p><u>Ruimte middelen:</u></p> <p>gridsysteem</p>	<p><u>Ruimte middelen:</u></p> <p>maquette/ 3D-voorstelling</p>
<p><u>Ruimte middelen:</u></p> <p>plattegronden</p>	<p><u>Ruimte middelen:</u></p> <p>(verschillende soorten) geografische kaarten</p> <p><small>(kaart van gemeente, provincie, Vlaanderen, België, Europa, wereld)</small></p>	<p><u>Ruimte middelen:</u></p> <p>kompas</p>
<p><u>Ruimte middelen:</u></p> <p>globe</p>	<p><u>Ruimte middelen:</u></p> <p>luchtfoto</p>	<p><u>Ruimte middelen:</u></p> <p>atlas</p>
<p><u>Ruimte middelen:</u></p> <p>digitale kaartsystemen / toepassingen</p>	<p><u>Ruimte middelen:</u></p> <p>zandtafel</p>	<p><u>Ruimte middelen:</u></p> <p>windwijzer</p>
<p><u>Ruimte middelen:</u></p> <p>omgevingsboek</p>	<p><u>Ruimte middelen:</u></p> <p>zon(nestand)</p>	<p>...</p>

Bijlage 2: Leerplandoelen OWru4 / OWru6

 OWru4 Ervaren, onderzoeken, vaststellen en uitdrukken hoe mensen ruimtes afbakenen en begrippen voor grenzen in de juiste context hanteren	
ontwikkelstappen	inhouden en middelen
<ul style="list-style-type: none"> • 2.5 - 7 Ervaren vaststellen en uitdrukken op welke wijze ruimtes worden afgebakend en waarom mensen dit doen 	- grenzen
<ul style="list-style-type: none"> • 4 - 7 Zeggen in welke gemeente men woont 	- gemeente
<ul style="list-style-type: none"> • 7 - 10 De volgende grenzen herkennen in de eigen omgeving: gemeentegrens, provinciegrens, landsgrens - in interactie gaan over begrensde ruimtes in de omgeving en daarbij volgende termen kennen en gebruiken: dorp, stad, gemeente, provincie, land 	- grenzen - dorp / gemeente / stad - provincie - provincie / land
<ul style="list-style-type: none"> • 7 - 12 Onderzoeken en inzien dat mensen behoefte hebben of genoodzaakt zijn om ruimtes af te bakenen - vaststellen hoe ze dat doen 	- grenzen
<ul style="list-style-type: none"> • 10 - 12 De volgende grenzen herkennen: taalgrens, perceelgrens 	- grenzen
<ul style="list-style-type: none"> • 10 - 12 In interactie gaan over begrensde ruimtes in de omgeving en daarbij volgende termen kennen en gebruiken: wijk, gehucht, deelgemeente, fusiegemeente, gemeenschap, continent 	- dorp / gemeente / stad
<ul style="list-style-type: none"> • 10 - 12 Weten dat Vlaanderen deel uitmaakt van het federale België en dat België deel uitmaakt van de Europese Unie 	- Vlaanderen - België - Vlaanderen-federaal België- Europese Unie

 OWru6 Kaartbegrip, oriëntatie- en kaartvaardigheid ontwikkelen	
• Algemene oriëntatie- en kaartvaardigheid	
ontwikkelstappen	inhouden en middelen
<ul style="list-style-type: none"> • 2.5 - 4 Zelfstandig de weg in een vertrouwde omgeving vinden 	- hoeken in de klas - klas - omgeving van de klas/gang
<ul style="list-style-type: none"> • 4 - 7 Betekenis geven aan de volgende pictogrammen: de pijl, de uitgang, het toilet 	- pictogrammen
<ul style="list-style-type: none"> • 2.5 - 7 Vertrouwde plaatsen en voorwerpen op een afbeelding, foto of 3D-voorstelling herkennen 	- maquette/3D-voorstelling
<ul style="list-style-type: none"> • 4 - 7 Een gridsysteem (matrix) hanteren bij het oriënteren in de omgeving 	- gridsysteem
<ul style="list-style-type: none"> • 4 - 10 3D-voorstellingen van vertrouwde plaatsen en voorwerpen in de zandtafel of op een maquette terugvinden 	- school - buurt/wijk - zandtafel - maquette/3D-voorstelling
<ul style="list-style-type: none"> • 4 - 12 Een zelf geëxploreerde ruimte of een beschrijving van een ruimte verbeelden door ze uit te beelden, te beschrijven, te tekenen of driedimensionaal af te beelden 	- zandtafel - maquette/3D-voorstelling
<ul style="list-style-type: none"> • 4 - 12 Zelf een legende aanleggen door gebruik te maken van symbolen 	- legende - legende/symbolen
<ul style="list-style-type: none"> • 4 - 12 Aan de hand van afdrukken en sporen een route herkennen 	
<ul style="list-style-type: none"> • 7 - 10 De voorstelling van een ruimte in het horizontale vlak projecteren in het verticale vlak 	
<ul style="list-style-type: none"> • 7 - 10 Legendes en windroos hanteren bij het oriënteren in de omgeving en op plattegronden 	- legende - plattegronden - windroos
<ul style="list-style-type: none"> • 7 - 10 Bij oriëntatie in de omgeving de windstreken (hoofd- en tussenrichtingen) bepalen volgens de zonnestand 	- windstreken - zonnestand - windwijzer
<ul style="list-style-type: none"> • 7 - 12 Eenvoudige plattegronden van (een steeds ruimere) omgeving tekenen 	- plattegronden

<ul style="list-style-type: none"> • 7 - 12 Voor hen bekende plaatsen kunnen terugvinden op een plattegrond of luchtfoto 	<ul style="list-style-type: none"> - plattegronden - luchtfoto
<ul style="list-style-type: none"> • 10 - 12 Bij oriëntatie in de omgeving de windstreken (hoofd-en tussenwindstreken) bepalen met een kompas of door een kaart te oriënteren in een omgeving 	<ul style="list-style-type: none"> - windstreken - kompas
<ul style="list-style-type: none"> • 10 - 12 Legenden en windroos hanteren op verschillende soorten kaarten en in een atlas 	<ul style="list-style-type: none"> - legende/symbolen - windroos
<ul style="list-style-type: none"> • 10 - 12 Een schaal hanteren bij het oriënteren op verschillende kaarten, digitale toepassingen en in een atlas 	<ul style="list-style-type: none"> - schaal
<ul style="list-style-type: none"> • 10 - 12 Betekenisvolle plaatsen en gebeurtenissen lokaliseren op passende kaarten, in een atlas en via digitale toepassingen 	<ul style="list-style-type: none"> - (verschillende soorten) geografische kaarten

 OWru6 Kaartbegrip, oriëntatie- en kaartvaardigheid ontwikkelen	
<ul style="list-style-type: none"> • Situering op een kaart 	
ontwikkelstappen	inhouden en middelen
<ul style="list-style-type: none"> • 7 - 12 Interesse tonen voor het situeren van voor hen betekenisvolle plaatsen op een kaart 	
<ul style="list-style-type: none"> • 7 - 9 Op de kaart van de gemeente betekenisvolle plaatsen situeren 	<ul style="list-style-type: none"> - dorp/gemeente/stad - (verschillende soorten) geografische kaarten
<ul style="list-style-type: none"> • 8 - 10 Op de kaart van de eigen provincie situeren: <ul style="list-style-type: none"> • de eigen gemeente, buurgemeenten • provinciehoofdstad 	<ul style="list-style-type: none"> - provincie - (verschillende soorten) geografische kaarten
<ul style="list-style-type: none"> • 9 - 10 Op de kaart van België en Vlaanderen situeren: <ul style="list-style-type: none"> • de eigen streek • de provincies, de provinciehoofdsteden 	<ul style="list-style-type: none"> - provincie/land - Vlaanderen - België - (verschillende soorten) geografische kaarten
<ul style="list-style-type: none"> • 10 - 12 Op de kaart van België situeren: <ul style="list-style-type: none"> • de gemeenschappen • de belangrijkste rivieren • minstens twee andere streken dan de eigen streek in België 	<ul style="list-style-type: none"> - Vlaanderen - België - (verschillende soorten) geografische kaarten
<ul style="list-style-type: none"> • 10 - 12 In een betekenisvolle situatie op de kaart van Europa België en de andere landen van de Europese Unie situeren 	<ul style="list-style-type: none"> - Europa - (verschillende soorten) geografische kaarten
<ul style="list-style-type: none"> • 10 - 12 Op een gepaste kaart herkennen: <ul style="list-style-type: none"> • landelijke, stedelijke, toeristische of industriële omgeving • de eigen streek en twee andere streken in België 	<ul style="list-style-type: none"> - Vlaanderen - België - (verschillende soorten) geografische kaarten
<ul style="list-style-type: none"> • 10 - 12 In een betekenisvolle situatie op de wereldkaart en de globe situeren: <ul style="list-style-type: none"> • de werelddelen • de oceanen • de evenaar • de polen <p>enkele belangrijke plaatsen die in een thema of activiteit aan bod komen</p>	<ul style="list-style-type: none"> - wereldkaart - globe - atlas - globe

Bijlage 3: Mogelijke referentieperiodes

<u>Referentieperiode:</u> 2,5 jaar	<u>Referentieperiode:</u> 4 jaar	<u>Referentieperiode:</u> 7 jaar
<u>Referentieperiode:</u> 10 jaar	<u>Referentieperiode:</u> 12 jaar	<u>Referentieperiode:</u> ...

<u>Referentieperiode:</u> K1	<u>Referentieperiode:</u> K2	<u>Referentieperiode:</u> K3
<u>Referentieperiode:</u> L1	<u>Referentieperiode:</u> L2	<u>Referentieperiode:</u> L3
<u>Referentieperiode:</u> L4	<u>Referentieperiode:</u> L5	<u>Referentieperiode:</u> L6

Bijlage 4: Voorbeeld leeg ruimtekader

(een leeg model dat u kunt aanpassen op maat van de school vindt u ook in bijbehorend document)

leermiddelen														leerinhouden	referentieperioden											
zon(ne-stand)	windwijzer	zandtafel	digitale kaartsystemen/toepassingen	atlas	lichtfoto	globe	kompas	geografische kaarten	plattegronden	maquette/3D-voorstelling	grid-systeem	windroos	schaal	legende/symbolen	pictogrammen	↓	K1	K2	K3	L1	L2	L3	L4	L5	L6	
																hoeken in de klas										
																klas										
																omgeving van de klas/gang										
																school										
																buurt/wijk										
																dorp/gemeente/stad										
																legende										
																windstreken										
																provincie										
																provincie/land										
																grenzen										
																Vlaanderen/België										
																schaal										
																Vlaanderen/federaal België/Europese Unie										
																Europa										
																wereldkaart/globe										

